

APIE KALBOS, KAIP VISUOMENINIO REIŠKINIO, SAŲOKOS STRUKTŪRĄ

Nijolė Rita Lukšytė

Prancūzų filologijos katedra
Filologijos fakultetas
Vilniaus Universitetas, Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva
Tel. 370 2687232

Teiginys, jog kalbotyros objektas yra kalba, atrodo daugiau nei trivialus, jei turime omenyje tą kalbos reiškinio sampratą, kurią atskleidžia kalbos teorijų įvairovė ir kalbos analizės metodai. Požiūris, jog šis teiginys reikalauja pagrindimo, tampa prasmingas tiek, kiek šiuolaikinė visuomeninė mintis yra pajėgi pereiti į kitą kalbos reiškinio sampratos lygmenį, atitinkantį kalbos sąvokos loginę gnoseologinę analizę kaip kalbotyros objekto teorijos formavimo būdą. Šią analizę reikėtų sieti su realybės sampratos pagiliniu. Šiuolaikinėje kalbotyroje kalbos samprata siejama su tokia realybės traktuote, kuri „žmogų“ priešpastato „objektyviai realybei“, tuo tarpu kai kalbos reiškinio sampratai pagrįsti yra būtina įprasminti „žmogų“ kaip realybės sąvoką apskritai. Šio straipsnio tikslas yra konceptualizuoti (idealizuoti) kalbos reiškinį, apribojus realybę „visuomeninės realybės“ sąvoka.

„Visuomeninės realybės“ sąvokos turinys yra neatsiejamas nuo sąvokų „žmogus-kalba-visuomenė“ ryšio eksplcitavimo. Todėl analizuoti kalbos reiškinį reiškia analizuoti sąvoką „žmogus“ kaip visuomeninę sąvoką, kuri atitinka vieninį reiškinį „kalbantis individas“. Ši sąvoka yra traktuojama realybės (objektyvios tikrovės) reiškinijų lygmenyje kaip „socialinis daiktas“, suponuojantis sąvokas „kalba“ ir „visuomenė“. Pirmiausia atkreipsime dėmesį į visuomeninio reiškinio sąvokos struktūrą, kuri apspęs ir visuomeninio reiškinio sąvokos turinio paieškas. Todėl socialinį reiškinį pirmiausia reikia įprasminti kaip atskira-bendra sistemos elementą. Tokiu būdu „visuomenė“ atsiskleidžia kaip bendroji sąvoka, egzistuojanti ryšyje su „atskira“ plano sąvoka. Kalbos sąvoka irgi turi tą pačią struktūrą. Atrodo, jog būtų savaime suprantama planą „atskira“ sieti su reiškiniumi „žmogus“, „visuomenės“ atveju ir su „kalbėjimo“ reiškiniumi „kalbos“ atveju. Tačiau reikia turėti omenyje tai, kad šios „atskira“ plano sąvokos yra vieninės sąvokos, nes jas atitinkantys žodžiai reprezentuoja „vieninius“ daiktus. Akivaizdu, kad bendrųjų sąvokų „kalba“ ir „visuomenė“ turinio apibrėžimas yra sąlygojamas atskira-bendra planų dialektinės priklausomybės. Tai reiškia, kad bendrųjų sąvokų problema tampa aktuali ne tik gamtos mokslams, bet ir lingvistikai. Skirtumas yra tas, kad bendrosios sąvokos turinį sąlygoja jos santykis ne su viene sąvoka, o su „atskirąja“, kuri yra apibrėžta „atskira-bendra“ vienio. „Žmogaus“ sąvokos perkodavimas iš vieninės į „atskirąją“ kartu sąlygoja ir bendrųjų sąvokų „kalba“ ir „visuomenė“ įprasminimą bei „bendrųjų“ daiktų sampratos eksplcitavimą.

Tam, kad galėtume atlikti tokią analizę, pagrįstą pirmiausia žmogaus, kalbos ir visuomenės reiškinius ir atkreipkime dėmesį į šių reiškinijų genezę. Žmogaus (individo) kaip biologinės

rūšies atsiradimas yra neatsiejamas nuo visuomenės atsiradimo. Individo ir visuomenės reiškiniai – tai paraleliai susiformuojantys reiškiniai. Tai reiškia, jog individo ir visuomenės sąvokos yra viena kitą sąlygojančios ir viena kitą apibrėžiančios. Šios sąvokos sudaro dialektinį ryšį todėl, kad jos savo ruožtu yra susijusios su kalbos sąvoka. Kalbos reiškinio atsiradimas yra paralelinis individo atsiradimui tiek, kiek individo atsiradimas yra paralelinis visuomenės atsiradimui, lygiai kaip kalbos atsiradimas yra paralelinis visuomenės atsiradimui. Tokiu būdu kalbos sąvoka tampa sąlygojama ir apibrėžiama ir individo, ir visuomenės sąvokų tiek, kiek šios abi sąvokos yra apibrėžia kalbos sąvoką. Kalbos ir individo sąvokų tarpusavio sąlygotumas leidžia padaryti tam tikras korektivas, liečiančias kalbos reiškinio sampratą. Šiuolaikiniėje kalbotyroje ši samprata yra sąlygojama „žmogaus“ („kalbančio individo“), atitinkančio vieninę sąvoką, įprasminimo. „Kalbančio individo“ reiškinys tampa atskaitos tašku ir kalbos, ir visuomenės reiškinijų sąvokoms formuoti. Kalba yra suvokiama kaip individo atributas, savybė, kuri tampa kalbotyros objektu tokiu mastu, kokiu ta savybė įvardijimo būdu įgauna tikrovės „daikto“ statusą, kokį turi ir individo reiškinys. Tai paverčia „kalbą“ autonomine sąvoka, kuria ir manipuliuoja humanitariniai mokslai, nesiekdami konceptualizuoti „kalbą“ kaip tam tikrą individo reiškinio aspektą, t.y. eksplisitiškai pagrįsti „individo“ ir „kalbos“ sąvokų dialektinį ryšį kaip viena kitą sąlygojančių sąvokų ryšį.

Kalbos kaip tikrovės „daikto“ aprioriškumas ir yra ta pagrindinė kliūtis, kuri neleidžia atskleisti kalbos sąvokos kaip bendrosios sąvokos turinio, nes „individas“ ir „visuomenė“ yra analogiškai traktuojami „daiktais“. „Kalbos“ ir „individo“ ryšys lieka implikuotas į vieninės sąvokos „individas“ turinį, o „kalbos“, kaip ir „visuomenės“, „bendrasis“ turinys yra sutapatinamas su bendravimu, kaip intersubjektinės (tarpindividualiosios) veikdos, samprata. Tokiu būdu kalba suvedama į „bendravimo priemonę“: ji atlieka intersubjektyvio ryšio vaidmenį tiek, kiek ji yra individo duotybė. Ši kalbos samprata koreliuoja ir su visuomenės reiškinio samprata: visuomenė atitinka intersubjektyvio ryšio sąlygojamą kolektyvą – superreiškinį kaip individų sambūvį ar sambūrį. Taigi, individo sąvokos aprioriškumas formuoja atitinkamą kalbos ir visuomenės reiškinijų įprasminimą, nes nėra sukuriamos bendrųjų sąvokų formavimo metodologinės prielaidos. Dėl šios priežasties „kalbos“ ir „visuomenės“ sąvokos suprantamos metonimizuoti: „visuomenė“, traktuojama kaip grupinis vaizdinys, tampa „abstraktaus“ sukonkretintu pakaitalu; kalbos gi reiškinys suvedamas į „bendrąją“ sąvoką, individo kalbinės veiklos aspektą įvardijant kaip „bendravimo priemonę“; tai reiškia, kad kalba kaip individo savybė tampa „visuomenės savybe“, o pati visuomenė – „supersubjektu“: „bendra“ išreiškiant per „atskira“, „kalbos“ samprata tampa metonimizuota.

Iš to, kas buvo pasakyta, galime konstatuoti, kad visuomeninio reiškinio sąvoka šiuolaikinės visuomeninės minties perspektyvoje yra formuojama vieninės individo sąvokos pagrindu, nes nėra konceptualizuota tai, kad „individas“ irgi yra visuomeninė sąvoka, kaip ir „kalba“ bei „visuomenė“. Šių reiškinijų analizės pagrindą sudaro jų genezės sąlygojama sąvokų tarpusavio priklausomybė, tuo tarpu kai reiškinijų šiuolaikinė samprata eliminuoja jų raidos aspektą ir atmeta individo sąvokos, kaip ir kitų sąvokų, istoriškumą. Visuomeninių reiškinijų individas-kalba-visuomenė matymas per „daiktieskosios realybės“ prizmę atitinka metafizinio mąstymo sąlygotą parametą, nes jis tą realybę pateikia statiškai. Statiškas pasaulio matymas su daiktais „individas“, „kalba“, „visuomenė“ sudaro sąlygas prieštaringai šių sąvokų traktuotei. Kalba kaip „bendravimo priemonė“ įteisina kalbos „nusavinimą“ ir supriešina ją su „individu“. „Individo“ ir „priemonės“ santykis atskleidžia tam tikrą „individo“ ir „kalbos“ sąvokų santykį: kalbos reiškinys tampa išorinis „individo“ reiškinio atžvilgiu, nors jie sudaro vienį; kalbos įvardijimas „bendravimo priemonė“ tarytum „paantrina“ „individo“ ryšį su „kalba“. Individas tiek ir yra „individas“, kiek jis yra „kalbantis individas“, taigi, teiginys, kad „kalbantis individas“ naudoja kalbą kaip bendravimo priemonę,

implikuoja loginę klaidą – pleonazmą. „Individas“ ne naudoja (ar išranda) kalbą, o pats atsiranda tiek, kiek atsiranda ir kalbos reiškinys.

„Kalbos“ kaip bendravimo priemonės sampratą leidžia praplėsti šios sąvokos istorinio aspekto įvedimas. Kalba kaip bendravimo priemonė atsiranda priešistoriniame žmonijos laikotarpyje ir nu-eina ilgą raidos kelią, kuris tuo pačiu yra ir individo, ir visuomenės formavimosi kelias. Todėl reikia turėti omenyje tai, kad bendravimas vyksta ir tada, kai individas dar nėra tapęs „individu“, o visuomeninės „kalbančių“ būtybių grupės dar nėra tapusios žmonija. Tokiu būdu kalbos kaip bendravimo priemonės vaizdinys, atitinkantis istorinį visuomenės egzistavimo laikotarpį, neapima kalbos kaip sistemos formavimosi visumos, kuri suponuoja dialektišką požiūrį į individo sąvoką ir tuo pačiu neleidžia supriešinti kalbos kaip individo duotybės ir kalbos kaip bendravimo priemonės, nes tai viena ir ta pati kalbos funkcija. Individo-kalbos-visuomenės reiškinų traktavimas be istorinės perspektyvos formuoja individo sąvokos apriorinę sampratą ir visas minėtas iš to plaukiančias pasekmes, kas savo ruožtu neleidžia atskleisti individo-kalbos-visuomenės sąvokų tarpusavio sąlygotumo ir tarpusavio apibrėžtumo kaip metodologinės šių reiškinų analizės priemonės.

Galima teigti, kad pirmasis mokslininkas, intuityviai ėmęsysis visuomeninių reiškinų konceptualizacijos, buvo F.de Sosiūras. Jis pirmasis eksplacitiškai parodė individo kaip visuomeninės sąvokos esmę, kalbos reiškinį įprasmindamas ir individo, ir visuomenės reiškinų atžvilgiu. Kalbos reiškinio apibūdinimas kaip langue-parole sąvokų priešprieša, mūsų nuomone, apibrėžia „individą“ kaip visuomeninę sąvoką. Individas yra visuomeninis reiškinys tokiu mastu, kokiu jis yra „kalbantis individas“; šią jo charakteristiką atitinka „parole“. Šios sąvokos priešinimas su „langue“ atskleidžia individo sąvokos esmę: jis yra visuomeninis reiškinys tiek, kiek jo smegenys implikuoja leksinę gramatinę sistemą kaip kalbėjimo kodą. Antra vertus, langue-langage sąvokų priešprieša rodo, jog „langue“ apibendrina kalbą kaip visuotinę bendravimo priemonę. Tokiu būdu „langue“ sąvoka atskleidžia tai, jog kalba atitinka visuomenės esmę tiek, kiek ir individo esmę.

F.de Sosiūro pateiktas kalbos, kaip esminės individo ir visuomenės reiškinų sąvokos, įvertinimas nereiskia paties kalbos reiškinio konceptualizavimo, nors langue – leksinė gramatinė sistema (toliau LGS) – yra suprantama kaip langage apibendrinanti sąvoka. Kalbos kaip bendrosios sąvokos turinio paieškoms randa atgarsį pososiūrinėje lingvistikoje, interpretuojant langue sąvokos turinį; praktiškai jam yra suteikiamas sistemos (kodo) statusas. Tačiau kalbos, kaip bendrosios sąvokos, turinio formavimas lieka aktualus kalbotyros objekto teorijos klausimas. Šiuolaikinėje kalbotyroje kalbos tapatinimas su semiotikos objektu nereiskia kalbos reiškinio konceptualizacijos, nes semiotika kalbotyros dalyką traktuoja metaforizuotai, LGS sąvoką vertindama pagal analogiją su kitomis ženklų sistemomis; tuo tarpu norint identifikuoti LGS sąvoką kaip adekvačią kalbotyros dalykui reikia ieškoti būdų, kaip ją eksplacituoti, traktuojant jos turinį kaip kolektyvinės kūrybos rezultatą. Tokiu būdu kalbos kaip bendrosios sąvokos turinio paieškas reikia pradėti nuo kalbos reiškinio kaip socialinio produkto įprasminimo.

Tenka paminėti, kad šis klausimas kalbotyroje ir filosofijoje buvo keltas ryšium su pasaulio vaizdo, atitinkančio kolektyvinės kūrybos rezultatą, susiformavimu (W.von Humboldtas). Kalbos kaip visuomeninės sąvokos turinį bandė atskleisti ir tarybinio laikotarpio rusų mokslininkai, visuomeniškumo prigimtį siedami su kalbine veikla – bendravimu. A.Leontjevas (Leontjev, 1976) kalbą kaip intersubjektinės veiklos rezultatą apibūdino, remdamasis analogija su mainų reiškiniais, paimtu iš ekonomikos srities. A.Leontjevas teigia, kad socialinis produktas, traktuojamas kaip socialinių santykių kitabūtės išraiška, yra analogiškas vertės sąvokai, nes vertybinių santykių sistema yra ne kas kita, kaip visuomeninių santykių įdaiktinta kitabūtė. Tačiau reiškinio traktavimas analoginiu principu neleidžia nei identifikuoti šio reiškinio turinio, nei šią sąvoką pagrįsti.

Kalbos kaip visuomenės duotybės sampratos paieškos atsispindi ir XXa. Frankfurto mokyklos filosofų J.Habermaso, K.-O.Apelio darbuose, panaudojusiuose L. Vitgenšteino „kalbos žaidimų“ idėją kaip sąvoką, formuojančią kalbos reiškinio „bendra“ turinį. Tai, kad kalbos sąvoka turi būti traktuojama kaip bendroji sąvoka, ypač vaizdžiai atsiskleidžia K.-O.Apelio teorijoje, kurioje yra atkreipiamas dėmesys į tai, kad kalbos, o tuo pačiu ir mąstymo bei pažinimo reiškinių traktavimas yra suvedamas į subjekto (individo) veiklą (Kanto racionalizmo samprata), kurios pagrindu yra formuojamas turinys, mechanišškai priskiriamas intersubjektinių reiškinių turiniui. Tokiu būdu K.-O.Apelis atkreipia dėmesį į „bendrųjų“ reiškinių metonimiško traktavimo nekorektiškumą, sakydamas, jog tai, kas vyksta subjekto galvoje, negali būti pemešama į visuomenės reiškinio kaip intersubjektinio reiškinio lygmenį, nes visuomenė galvos, kaip reiškinio koncentravimosi vietos, neturi (Kanke, 2000, 88). Todėl į intersubjektinės veiklos rezultatą reikia žiūrėti ne kaip į individualaus, izoliuoto proto reiškinį, o kaip į kolektyvinės refleksijos („kalbinių žaidimų“) sąlygotą reiškinį. Vieninių ir bendrųjų reiškinių dialektika besiremiančios K.-O.Apelio transcendentinės filosofijos, J.Habermaso komunikatyvinio visuomeniškumo ir komunikatyvinės kompetencijos teorijos atveria naujus kelius šiandieninės visuomenės etinėms, moralinėms ir politinėms problemoms spręsti. Tai reiškia, kad yra iškeliamas kalbos reiškinio kaip esminio intersubjektinės veiklos komponento pragmatinis parametras. Tokiu būdu išryškėja tas faktas, jog šiuolaikinė visuomeninė mintis, įvardydamą kalbą kaip kolektyvinės kūrybos reiškinį, nėra pajėgi analizuoti šį reiškinį atitinkančią bendrąją sąvoką, nes socialumo problemų formulavimą apsprendžianti kalbos samprata nereiškia jos konceptualizavimo; siedami bendrosios sąvokos analizę su „socialiniu produktu“, mes ją suprantame kaip LGS sąvokos ekspllicitavimą.

LGS – tai sąvoka, kuri atitinka individo duotybę ir todėl yra vieninė sąvoka, nors LGS turinys yra visuomeninės kūrybos produktas. Atsiskleisdama kaip individo reiškinio kalbinio aspekto kvintesencija (kodas), ji atitinka individo psichinės raiškos plotmę ir yra analizuojama kaip realybės reiškinys, turintis dualistinę prigimtį, kaip ir pats individas: kalba – tai turinio ir raiškos planų vienybė. Nežiūrint į tai, kad šiuolaikinis mokslas turinio sąvoką tapatina su semantika, kalbos kaip psichinio reiškinio samprata įtakoja ir turinio sampratą. Ši samprata buvo būdinga ir F.de Sosiūriui: sakydamas, kad kalba yra forma, o ne substancija, jis neatsiribojo nuo „prasmės substancijos“ (minčių visumos), sudarančios kalbos turinį.

Kalbos turinio psichinę sampratą sąlygoja tai, kad jis atsiranda individo smegenyse kaip pasaulio reprezentacija, arba atspindys (marksistinėje filosofijoje). Pasaulio vaizdo atsiradimo smegenyse problema yra sprendžiama, remiantis kalbos ir mąstymo vienovės teze. Šiuolaikinėje kalbotyroje kalbos ir mąstymo procesas yra suvokiamas kaip individo ir pasaulio priešstatos rezultatas. Tokiu būdu kalbos ir mąstymo problema kaip sąmonės problema yra suponuota subjekto-objekto santykiu. Modernioji filosofija subjekto sampratą siekė socializuoti, akcentuodama intersubjektinį sąmonės proceso aspektą ir iškeldama skirtingas jo grandis: fenomenologija – asmens patyrimus, hermeneutika – tarpusavio supratimą. Tenka vėl paminėti K.-O.Apelį, kuris kritikavo klasikinę (Kanto ir Dekarto) pažinimo schemą, atitinkančią individo kaip savarankiško „daikto“ įvaizdį: pojūčių turinys sąlygoja loginės abstrakcijos būdu gaunamą pasaulio ontologinę struktūrą; ji yra įvardijama ženklų pagalba, kurie naudojami visuomenės narių pasakymams apie pasaulio daiktų situacijas. Mąstymas kaip intersubjektinis reiškinys sukuria vaizdus ir sąvokas, kurie pasireiškia kaip individo sąmonės produktai. Tačiau ši sąmonės samprata išreiškia tik tai, kad individo sąmonė, kuri implikuoja kalbos reiškinį, atitinka individo visuomeninę esmę, tuo tarpu kai mąstymo-kalbėjimo procesas lieka nekonceptualizuotas, nes nėra ekspllicituotas kalbos ir mąstymo sąvokų dialektinis ryšys. Šio ryšio atskleidimas neįmanomas be reikšmės ir loginės sąvokos kaip

skirtingų idealybės tipų įprasminimo. Tokiu būdu kalbos turinio problema tampa idealybės sąvokos analizės objektu. Loginio ir kalbinio tipo idealybių identifikavimo problema, savaip atspindėta 7-8-to dešimtmečio lingvistinėje-filosofinėje sovietinėje literatūroje (Kolšanskis, 1962; Panfilovas, 1975), rodo, jog sąmonės traktuotė įgauna prieštaringą vaizdą, kylantį iš šios sąvokos neapibrėžtumo, t.y. eksplicitiškai neįprasmino jos santykio su sąvoka „kalba“. Kalbos reiškinys, traktuojamas empiriškai, įgauna „materialaus daikto“ sampratą, todėl jis priešinamas sąmonei kaip idealiam reiškiniui, dėl ko sąmonės sąvoka sutapatinama su „loginės sąmonės“ sąvoka. Tai atspindi ir minėtų tyrinėtojų teiginiauose. Žodžio kaip materialios raiškos elemento idealus turinys yra vertinamas dvejopai. Kai lingvistinėje pasąmonėje dominuoja nuostata, kad idealus reiškinys – sąmonė – tegali egzistuoti kaip „loginė sąmonė“, abu idealybės tipai – reikšmė ir loginė sąvoka – yra suliejami į vieną idealybę – žodžio turinį (Kolšanskis). Kai sąmonės sąvokos nekonceptualizuotoje sampratoje dominuoja nuostata, kad kalbinės idealybės – reikšmės priešstata loginei sąvokai yra objektyvus realybės faktas, yra pripažįstama žodžio kaip materialaus vieneto su „dviem idealybėmis“ statusas; šiuo atveju materialus reiškinys intuityviai suvokiamas kaip dviejų tipų idealybių – tiek loginės, tiek kalbinės – įmaterialintojas; tačiau tai reiškė, kad yra kvestionuojama atspindžio kaip psichinio proceso problema. Minėti prieštaravimai, mūsų nuomone, kyla todėl, kad idealybės (sąmonės) analizė yra vykdoma neadekvačiai kalbotyros objekto problemai, t.y. ji nagrinėjama kaip atitinkanti psichologijos ar fiziologijos objekto turinį. Kalbos ir sąmonės kaip „materialaus ir idealaus“ santykio problemos esmė buvo užčiuopta F.de Sosiūro, jam paskelbus, kad kalba yra forma, o ne substancija. Šio teiginio formuluotė leidžia kalbėti apie tam tikrą idealaus reiškinio egzistavimo aspektą, būtent, materialiosios raiškos, kaip dialektiškai neatsiejamos nuo idealybės įmaterialinimo, įprasminimą, atitinkantį idealaus reiškinio prigimtį. Kadangi kalbos kaip idealaus realybės reiškinio sąvoka nėra eksplikuota, F.de Sosiūras suabsoliutina materialiąją raišką, intuityviai ją įvertindamas kaip kalbos, t.y. įmaterialintos idealybės, vertybę, palikdamas nuošalyje šios idealybės turinio klausimą; jis įprasmina tik tai, kad tos idealybės turinys nėra tapatus „prasmės substancijai“, pačią kalbos sąvoką sutapatindamas su materialiomis struktūromis. Kalbos sąvokai esant nekonceptualizuotai, gramatinių formų struktūros sąvoka lieka kalbos kaip psichinės realybės duotybe, todėl kalbinės formos tegali įgauti turinį, suponuotą sąmonės sąvokos. Ši kalbos kaip formos samprata įgauna konkretų pavidalą XXa. filosofų-lingvistų darbuose, kurie, analizuodami kalbos problemas pažinimo teorijos šviesoje, kalbines struktūras sutapatina su mąstymo struktūromis ir pasaulio vaizdo struktūros ypatumus sieja su mąstymo turiniu, (pav., teiginys apie europiečių ir kiniečių filosofinių sistemų skirtumus (Ivič, 1973, 195) arba Sepiro-Vorfo kalbinio reliatyvumo hipotezė (ten pat, 173).

Apibendrinant tai, kas buvo anksčiau pasakyta, tenka konstatuoti, kad LGS sąvokos nagrinėjimas negali būti atsietas nuo jos, kaip kalbotyros objekto sąvokos, sampratos. Tai reiškia, kad reikia ieškoti naujų metodologinių pagrindų, leidžiančių atsikvoti kalbos ir sąmonės santykio klausimo sprendimo, besiremiančio apioriška nuostata, sutapatinančia kalbos sąvoką su psichinės kalbėjimo-mąstymo realybės sąvoka. LGS sąvokos identifikavimo kaip kalbotyros objekto problemos esmę mes suprantame kaip sąmonės sąvokos apibrėžimą, nustatant jos santykį su idealybės sąvoka. Todėl pirmiausia reikia atkreipti dėmesį į tai, kad sąmonės ir idealybės sąvokų sinonimiškas traktavimas atitinka plotmę pažinimo teorijos, kuri aiškina pasaulio vaizdo atsiradimą kaip individo sąmonės veiklos rezultatą. Pasaulio reprezentavimas (atspindys) charakterizuoja sąmonės reiškinį kaip analogišką kalbos reiškiniui, nes reiškinio samprata remiasi tomis pačiomis sąvokomis – individo (pažinimo subjekto) ir daikto sąvokų apioriškumu. Tik šiuo atveju individas priešinamas ne visuomenei, o pasauliui kaip pažinimo objektui. Individo sąmonės turinys, perke-

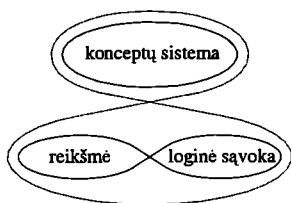
liamas į visuomeninės sąmonės plotmę, tampa tokia pat metonimizuoja sąvoka, kaip ir kalba; pasaulio pažinimo procesas kaip psichinis reiškinys implikuoja intersubjektinę veiklą tokiu pat mastu, kaip ir „bendravimo priemonė“. Sąmonė, kaip ir kalba, yra individo atributai, kurie atitinka individo reiškinį, susitapatindami vienas su kitu: „kalbantis individas“ implikuoja „maštantį individą“ tiek, kiek „maštantis individas“ – „kalbantį individą“. Kalbos ir sąmonės priešstata, būdinga šiuolaikinei visuomeninei minčiai, atitinka empiriškai suvokto „materialaus reiškinio“ – kalbos – sampratą, iš kurios yra eliminuojama „sąmonė“ kaip logikos objektą atitinkantis idealus reiškinys. Šių sąvokų įprasminimas tampa kalbotyros objekto teorijos užduotimi tokiu mastu, koku kyla reikalas apibrėžti pačią individo sąvoką. Tai reiškia, kad individo sąvoką kaip vieninę sąvoką, atitinkančią pasaulio realybės „daiktą“, reikia perkoduoti į „individą“ kaip materialiosios būties sąvoką, todėl „individą“ reikia įprasmiti kaip biologinę būtybę, nustatant šios sąvokos santykį su gamtinės pasaulio realybės sąvoka. Būdama biologinė rūšis, ši būtybė turi būti implikuojama į gamtos evoliucijos visumą, kuri charakterizuoja mūsų planetą Žemę kaip Universumo dalį, egzistuojančią bendrame erdvi-laikio fone. Žmonijos kaip biologinės rūšies atsiradimas koreliuoja su visuomenės atsiradimu, taigi ir su individo kaip socialinio reiškinio atsiradimu. Individo sąvokos analizė, išryškinusi individo ir kalbos sąvokų santykį kaip viena kitą sąlygojančių ir apibrėžiančių sąvokų santykį, reiškia, jog sąmonės reiškinys, kuriantis pasaulio vaizdą, fiksuojama kalboje, identifikuoja individo reiškinį tokiu pat mastu, kaip ir kalba, ir daro sąmonės ir individo sąvokas viena kitą sąlygojančias ir apibrėžiančias. Tokiu būdu atspindžio sąvoka implikuoja biologinės būtybės tapumą induvidu, kaip ir kalbos sąvoka.

Pabandykime paanalizuoti individo sąvoką kaip gamtinės realybės sąvoką ir aiškintis jo tapatybę pasaulio, kaip materialių reiškiinių egzistavimo konkrečioje Universumo erdvėje ir laike – Žemės rutulyje, – perspektyvoje. Pažvelgus į Universumą kaip nedalomą ir vieningą realybę sinergetikos mokslo šviesoje, sąmonės reiškinys leidžia traktuoti individą kaip „socialinę materiją“ konkretizuojantį reiškinį, kuris yra visuotinio judėjimo – holokinezės – neatsiejama grandis (Šerpetis, 1996). Holokinezė kaip materialumo raiška remiasi informacinio lauko sąvoka, su kuria koreliuoja smegenys kaip informacijos, sklindančios iš kosmoso, transformatorius; joms būdinga tai, kad jos dirba holografiškai – trijų matmenų sistemoje, įprasmindamos ateinančią informaciją. Sąmonė fiksuoja energetinius laukus, kurie smegenyse perkoduojami į vaizdinius ir logines sąmonės formas. Tokiu būdu pasireiškia ir informaciją gaunančio organo, ir jame įgaunančios specifinį pavidalą informacijos prigimties bendrumas. Tai reiškia, kad materialaus pasaulio struktūros yra sąlygojamos informacijos specifikos, kurią savo ruožtu sąlygoja smegenų struktūra. Tokiu būdu, „materijos“ specifiškumas apsprendžia pasaulio materialinės struktūros sampratą ir atskleidžia „daikto“ sąvokos apriorišką prigimtį, nes pasaulio struktūra ir sąmonės struktūra reiškiasi kaip viena kitą atitinkančios sąvokos. Sensoriniai energetiniai Kosmoso impulsai įgauna žmogiškojo pažinimo reikmes ir galimybes atitinkančią formą ir koreliuoja su žemiškomis individo egzistencijos sąlygomis.

Iš to, kas aukščiau pasakyta, plaukia, kad individas ir jo esmę išreiškiantis sąmonės (kalbos) reiškinys yra žemiškos kilmės. Sinergetika atskleidžia tai, kad individas yra specifinė materija, kuri reiškiinių lygmenyje reiškiasi kaip dvasios ir kūno (dualistinis) vienis. Taigi, „materija“ apibendrina ne individo kūną kaip vieninį reiškinį, bet kūno ir dvasios koegzistenciją reiškinyje „individas“. Šioje plotmėje matome, jog sąmonės problema yra individo kaip specifinės materijos problema, o ne kaip individo psichikos turinio problema. Taip keliamas klausimas sąlygoja ir kalbos sąvokos analizės plotmę – jis nukeliamas į materijos kategorijos lygmenį, o sąmonės sąvokos apibrėžimas reiškiasi kaip jos santykio su idealybės kategorija, koreliuojančia su materijos

kategorija, nustatymas. Tačiau pirmiausia skirkime dėmesio sąmonės kaip visuomeninio reiškinių įprasminimui.

Kalbėjimo-mąstymo reiškinys egzistuoja kaip kalbos ir sąmonės vienis, kuris koreliuoja su visuomenės reiškiniais tiek, kiek ir su individo reiškiniais. Apibūdinę kalbą kaip individo visuomeninės esmės sąvoką, kurią atitinka leksinė gramatinė sistema, galime teigti, kad ši sąvoka įformina visą sąmonės turinį kaip realybės „kitabūtė“. Norėdami eksplicituoti šios sąvokos struktūrą, pirmiausia paanalizuokime LGS sąvoką kaip reikšmių sistemą. Šios sistemos visuomeninės prigimties apibūdinimas neatsiejamas nuo kalbos ir kultūros sąsajų išryškavimo. Semantikos turinys tapo griežčiau apibrėžtas, kai ji tapo lingvokultūrologijos mokslo objektu. Ženklių sistemą imta traktuoti kaip konceptų sistemą (Vorkačiov, 2001). Konceptas – tai reikšmės formalizuotas analogas, kurį sudaro ne tik daikto vaizdas (denotatinė reikšmė), bet ir visa komunikatyvinė informacija, atitinkanti ženklo ekspresyvinį ir ilokutyvinį turinį. Svarbiausias yra kultūrinis etnis komponentas, atspindintis pasaulio vaizdą, kuris įvardijamas kaip „naivusis“. Naudodami konceptų sistemos sąvoką kaip bendrosios sąvokos turinį, turime pabrėžti, kad tai yra „teorinis (abstraktus) objektas“, atitinkantis LGS kaip visuomeninės sąvokos planą „bendra“, koreliuojantį su LGS kaip individo plano reiškiniais. Šiame plane sąmonė kaip psichinė realybė sudaro kalbėjimo-mąstymo reiškinį, todėl galime teigti, kad šis planas yra identifikuojamas dviejų tipų idealybėmis – reikšme ir logine sąvoka, kurios, kartu funkcionuodamos, charakterizuoja kalbėjimo-mąstymo procesą, išreiškdamas sąmonės, kaip plano „atskira“ sąvokos, turinį. Koreliuodamos su konceptų sistema, sąvokos „reikšmė“ ir „loginė sąvoka“ tampa „kalbos“ kaip įmaterialintos sąmonės identifikacijos; loginė sąvoka, nebūdama kalbotyros objekto sąvoka, yra neatsiejama nuo kalbos reiškinio, taigi, jos prigimtis irgi yra kalbinė, kaip kad kalbinė yra ir sąmonės prigimtis. Tai sąvokos, kurios pasaulio vaizdą pateikia dviejuose abstrakcijos lygmenyse. Reikšmė atitinka jutiminio-vaizdinio atspindėjimo lygmenį ir sudaro konkretesnio tipo idealybę, paralelinę psichologiniam vaizdinui, tuo tarpu kai loginė sąvoka atitinka archetipinį koncepto modelį kaip daikto kraštutinio, paties bendriausio apibendrinimo laipsnio kopija. Tai, kad loginė sąvoka yra įtraukta į santykį su konceptų sistema tokiu pat mastu, kaip ir reikšmė, leidžia atskleisti sąmonės ir kalbos sąvokų tapatybę kaip socialinio reiškinio „kalba“ teorinį vaizdą, kurį galima pavaizduoti tokia schema:

Kalbos, kaip visuomeninio reiškinio, sąvokos struktūra

Ši schema, pateikdama sąmonės (=kalbos) sąvokos struktūrą, atspindi ir kalbos bei mąstymo reiškinį genetinę vienovę. Konceptų sistemos formavimasis vyksta neatsiejamai nuo individo kaip visuomenės nario sąmonės formavimosi, kuri pasaulio vaizdą „kopijuoja“ tiek, kiek individo kaip specialios biologinės rūšies atsiradimas koreliuoja su jo smegenų galimybėmis suformuoti dvi- aspektinį pasaulio daiktų perteikimo būdą. Kalbos reiškinys, būdamas socialinis reiškinys, kartu yra ir sąmonės kaip materialiojo pasaulio „daikto“ įmaterialintas pavidas, kurį suponuoja pati idealaus reiškinio prigimtis. Kalbos reiškinys, atitinkantis sąmonės kaip „įmaterialintos sąmonės“ reiškinį, atskleidžia savo tapatybę kaip

„daiktiškos“ pasaulio sampratos įkūnytojas. Daikto sąvoka kaip centrinė sąmonės sąvoka yra eksplicituojama daiktavardžio sąvokos pagalba. Daikto eksplicitavimas daiktavardžio sąvoka reiškia, kad loginei sąvokai taip pat būdinga daiktavardžio forma. Loginė sąvoka, eliminuojama iš LGS kaip kalbotyros dalyko, visada koreliuoja su LGS kaip reikšmių sistema, nes ji egzistuoja

kaip kiekvienos prasminės kalbos dalies reikšmę dubliuojanti sąvoka. Tą iliustruoja žemiau pateiktoji schema:

reikšmė:	tamsa	tamsus	tamsiai	temdyti
loginė sąvoka:	tamsa	tamsa	tamsa	tamsa

Kalbos, kaip visuomeninio reiškinių, sąvokos struktūra rodo, jog jis nesutampa su kalbotyros objekto sąvoka, į kurią neįeina loginė sąvoka. Kalbotyros objektą sudaro konceptų sistema kaip bendroji sąvoka „socialinis produktas“, apibendrinanti realybės vaizdą. Kalbotyros objekto sąvokos turinio atskleidimas – tai naujas kalbos sąvokos analizės etapas, apimantis konceptų sistemos santykio su idealybės kategorija nustatymą; tai užduotis peržengianti šio straipsnio ribas.

LITERATŪRA

- Filosofija, 2000. KTU Filosofijos katedra. Parengė Romualdas Dapkus. Kaunas.
- Ivič M., 1973. *Lingvistikos kryptys*. Vilnius.
- Kanke V.A., 2000. *Osnovnye filosofskije napravlenija i koncepciji nauki*. Itogi XX stoletija. Moskva.
- Koļšanskij S.V., 1962. K probleme poniatija i značeniija slova. *Inostrannyje jazyki v vysšej škole*, t.1, 36-42. Moskva.
- Leontjev A.A., 1976. Jazyk kak socialnoje javlenije (k opredeleniju objekta jazykoznanija). *Izvestija AN SSSR*, serija lit. i jazyka, t. 35, Nr.4, 299–307.
- Panfilov V.Z., 1975. Rol' jestestvennyh jazykov v otryženiji dejstvitel'nosti i problema jazykovogo znaka. *Voprosy jazykoznanija*, Nr.3, 27-39.
- Šerpėtis K., 1996. *Filosofinės pasaulėžiūros pagrindai*. Šiaulių pedagoginis institutas. Šiauliai.
- Vorkačiov S.G., 2001. Lingvokul'tūrologija, jazykovaja ličnost', koncept, stanovlenie antropocentričeskoj paradigmy v jazykoznaniji. *Filologičeskie nauki*, Nr.1, 64-72.

DE LA STRUCTURE DU CONCEPT “LANGUE” EN TANT QUE PHÉNOMÈNE SOCIAL

Nijolė Rita Lukšytė

Résumé

Dans l'article sont élaborées les approches concernant la formation de l'objet théorique “langue” en tant qu'objet de la linguistique. La première étape de l'analyse du concept “langue” consiste à présenter une image idéalisée du phénomène social “langage” qui se dégage comme l'unité du plan généralisé (système de concepts idéalisant le contenu sémantique des parties du discours) et du plan individuel représentant les notions “sens” et “concept-unité logique”. L'ensemble de la structure coïncide avec la “conscience matérialisée” (incarnée dans le support sonore) qui s'identifie au concept “langue”. La linguistique n'est intéressée que par le “système de concepts” qui étant une chose idéale exige son identification par rapport à la catégorie de l'idéalité.

Įteiktas 2004 m. kovo mėn.